

УДК 330.341

Т.А. МАЛЯРЕНКО, к.е.н., доцент,

Донецький державний університет управління

ПРАВО ВЛАСНОСТІ ТА ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ
СУЧАСНИХ КОНФЛІКТІВ

Наукова література, присвячена проблематиці сучасних конфліктів, як правило, базується на одному із двох припущень: на раціональності поведінки учасників (раціональний вибір), або на емоційності як на ключовому механізмі дій. У цьому дослідженні доводиться, що у політичній економії конфліктів раціональні фактори (бажання отримати доступ до влади та ресурсів) та емоційні (образу дискримінованих груп, страх та ненависть) сплітаються за допомогою причинно-наслідкових зв'язків та взаємно впливають один на інший. Зв'язки між раціональною та емоційною складовими конфлікту налагоджуються та підтримуються представниками еліти, які діють як підприємці, намагаючись отримати прибуток від участі в конфлікті та використовуючи емоції мас як капітал та механізм для досягнення власної мети.

Важливість вивчення сучасних конфліктів, їхніх рушійних сил та стадій розвитку, як і розробки державної політики безпеки України, неодноразово підкреслювалась у виступах Президента України, рішеннях Ради національної безпеки та оборони України, наприклад, у рішенні РНБОУ від 26 вересня 2008 року «Про невідкладні завдання щодо підвищення обороноздатності України», у розпорядженні Кабінету міністрів України №1214-р «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Стратегії національної безпеки України». Неврегульованість земельних відносин та права власності на землю та інші ресурси як фактор конфлікту підкреслювалась у рішеннях РНБОУ з питань регулювання земельних відносин, використання та охорони земель.

Необхідність розробки інституційних механізмів запобігання розвитку конфліктів в Україні на основі досліджень закономірностей поведінки потенційних учасників конфліктів та шляхів впливу економічних факторів, які формують конфліктну ситуацію, складає мету даного дослідження.

Систематизуючи результати комплексних досліджень причин та динаміки протікання сучасних конфліктів, здійснених у межах проектів Світового Банку [1], ООН [2], в тому числі в Європі [3], можна помітити тенденцію

розподілення конфліктів на ті, що відбуваються внаслідок раціонального рішення, та ті, які є спонтанними, викликаними емоціями, та намагання описувати цей розподіл в антагоністичних термінах («або-або»), у той час, коли, фактично, раціональність та емоції є каузально пов'язаними.

Залишаючи осторонь дослідження школи обмеженої раціональності, в яких доводиться, що більшість людей мислить раціонально лише частково, а приймає рішення емоційно або ірраціонально у більшості ситуацій, а економічні агенти більше використовують евристичний аналіз, ніж застосовують оптимізації [4], представники мейнстріму конфліктології побудували дихотомію аргументів, пояснюючих причини конфліктів. З одного боку, підкреслюються фактори персональної образи, досвіду дискримінації, нерівності, які в умовах дефіциту ресурсів мотивують людей до ескалації насилля [5], [6]. З іншого боку, обґрунтовується ключова роль «факторів жадібності», таких як бажання отримати прибуток від участі в конфлікті та забезпечити собі політичну владу та володіння ресурсами [7].

Дослідження Світового Банку емпірично доводять, що масштабні конфлікти частіше виникають у бідніших країнах. Таким чином, корінною причиною конфлікту всередині країни є провал економічного розвитку.

Країни з низьким ВВП та нерівномірним розподілом прибутку серед населення, які залежать від експорту ресурсів, є особливо вразливими до ризиків тривалих конфліктів. В умовах відсутності економічного розвитку ні ефективні політичні інститути, ні етнічна гомогенність, ні високі видатки на оборону не в змозі забезпечити захист проти масштабного насилля.

Найбільш перспективною гіпотезою в поясненні причин виникнення конфліктів є наступна: конфлікти виникають навколо права власності на ресурси, причому в умовах достатку ресурсів частіше, ніж в умовах дефіциту. Конкурує бажання та можливість отримати

© Т.А. Малярєнко, 2009

доступ до ресурсів є корінним стимулом для конфлікту (рисунок 1). Але незважаючи на те, що бажання/можливість отримати доступ до ресурсів (раціональні мотиви) та образу дискримінованих груп (емоційність) можна знайти

у багатьох країнах, масштабні конфлікти виникають у випадках, коли раціональні мотиви еліти сполучаються з емоційним настроєм мас, а соціально-економічна нерівність між групами проявляється на горизонтальному рівні.

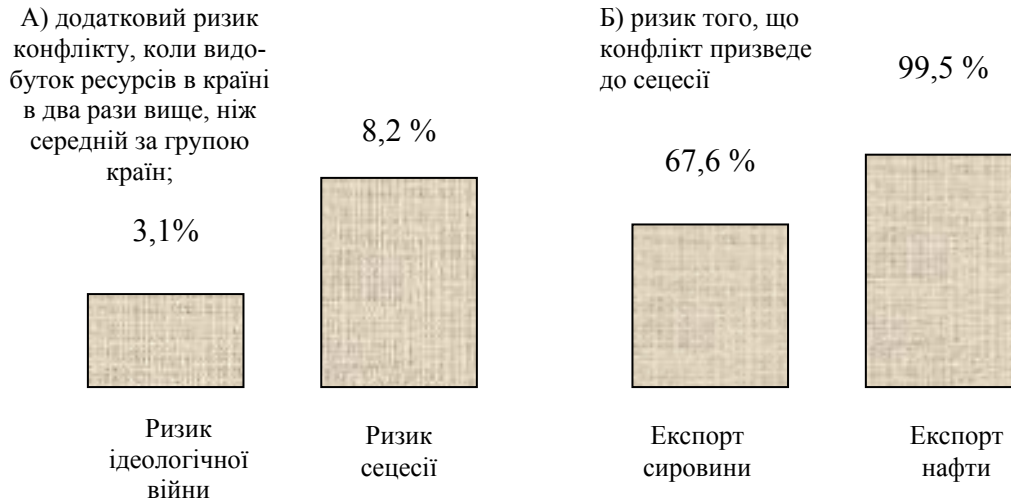

Рис. 1. Ризик виникнення конфлікту в залежності від експортоорієнтованості економіки (видобуток сировини), дослідження Світового Банку

Дослідження зв'язків між часткою експорту ресурсів у ВВП країни та ризиком виникнення внутрішніх конфліктів дозволило дове-

сти наявність прямої залежності, що особливо справедливо для країн, які розвиваються (рисунок 2.)

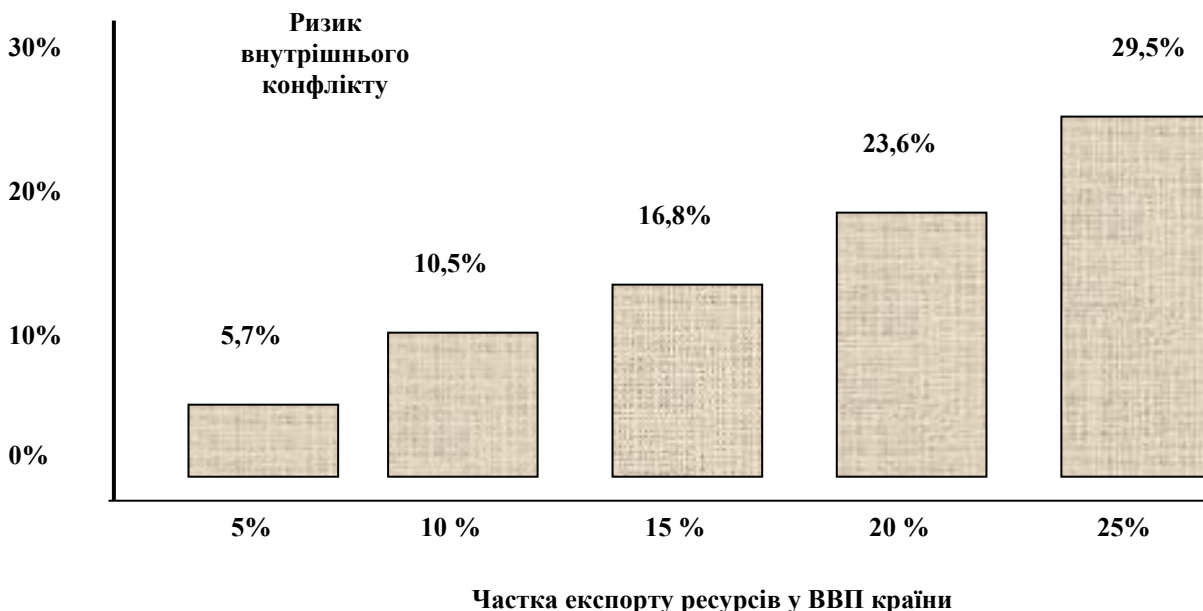

Рис. 2. Видобуток та експорт ресурсів та ризик внутрішніх конфліктів у країнах, які розвиваються, дослідження Світового Банку

Найголовнішим «камнем спотикання» – фактором конфлікту, пов'язаним з ресурсами, є право власності, спори та сутички навколо якого в умовах слабких інститутів призводять до ескалації насилля.

Власність є економічною категорією, яка є проявом суспільних відносин з приводу привласнення матеріальних благ. Право власності – це правова категорія і сукупність правових норм, які регулюють відносини власності.

З позицій багатьох теоретичних підходів, права власності розглядаються як соціальні інститути, включаючи формальні закони та неформальні соціальні норми, які разом визначають низку привілеїв, які отримують деякі індивідууми внаслідок володіння певними економічними ресурсами.

Під час глибинних трансформацій соціально-економічної системи, політичної нестабільності або конфліктів, самовільні соціальні практики, пряме застосування сили та конкуруюче розуміння легітимності можуть сприяти формуванню та використанню формальних і неформальних правил, які регулюють доступ до ресурсів, на користь певних індивідуумів або груп. Як це доводиться у дослідженні, правила та процеси формування та реалізації права власності на ресурси є вагомою рушійною силою, яка спричинює конфлікти і сприяє ескалації насилля.

Як доводить аналіз та узагальнення наукової літератури, присвяченої ролі локальних спорів навколо прав власності у формуванні ситуації масштабного конфлікту, а також місцю та ролі права власності на ресурси в загальній політичній економії конфліктів, незважаючи на зростаючу актуальність, існує необхідність подальших досліджень у цьому на-

прямку із застосуванням емпіричного матеріалу та статистичних моделей, особливо в країнах, які розвиваються, включаючи Україну.

Мета даної статті – на основі систематизації та узагальнення наукової літератури, статистичних досліджень, власних емпіричних досліджень автора обґрунтувати роль фактора права власності на ресурси як ключової рушійної сили розвитку конфліктів, дослідити механізми впливу на ескалацію насилля та розробити модель розвитку конфлікту, в основі якої – мотивація еліти та мас щодо участі в конфлікті.

Право громадянина на власність закріплено в Конституції України, в якій установлені форми власності (статті 13, 41, 142, 143), закріплено рівність всіх суб'єктів власності і гарантії права власності (статті 13 та 41).

В Україні, незважаючи на ратифікацію Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та Першого протоколу (гарантії права власності) та закріплення надійності гарантій права власності як основного пріоритету державної політики, реальний рівень захисту прав власності залишається досить низьким. Це підтверджується міжнародними дослідженнями. Наприклад, рейтинг України по захищеності прав власності серед 115 країн, в яких проводились дослідження, у 2009 році склав 97 місце за показником захищеності прав фізичної власності та 74 місце за рівнем захищеності інтелектуальної власності. Україна займає останнє місце в своїй регіональній групі (Центральна, Східна Європа та Росія) по захисту прав власності на землю та ресурси [8]. Дані порівняльного аналізу надані у таблиці 1.

Таблиця 1

Рівень захищеності прав власності, регіональна оцінка та порівняння, 2009 р. вибірково

Країна	Міжнародний індекс захищеності прав власності	Законодавча база та політична ситуація в країні	Захищеність права власності на землю та ресурси	Захищеність права інтелектуальної власності
Болгарія	5,1	4,5	5,6	5,1
Угорщина	6,4	6,1	6,6	6,5
Чехія	6,1	6,0	5,7	6,5
Казахстан	4,1	3,8	5,6	3,0
Молдова	3,6	3,5	5,0	2,2
Польща	5,3	5,3	4,8	5,8
Росія	4,1	3,1	4,8	4,3
Румунія	4,8	4,5	4,9	4,9
Україна	4,2	3,7	4,6	4,3

Дослідження дозволило виявити наступні конфліктні ситуації, які систематично виникають навколо прав власності в Україні та містять потенціал призвести до масштабних конфліктів:

- 1) примусове відчуження нерухомого майна;
- 2) обмеження щодо продажу землі сільськогосподарського призначення;
- 3) «рейдерство», тобто незаконне чи силове захоплення підприємств з подальшим узаконенням захопленої власності;
- 4) самозахоплення землі;
- 5) невиконання судових рішень щодо сплати коштів чи повернення у власність певного майна у справах, де боржником є органи державної влади або державні підприємства чи установи.

Проблема самозахоплення землі є болісною для всієї України, але для республіки Крим вона набуває загрозливих для безпеки ознак. По-перше, у порівнянні з 1990-ми, самозахоплення відбувається більш організовано (індивідуальні захоплення складають лише третину зареєстрованих випадків), по-друге, конфлікти навколо права власності на землю все частіше супроводжується етнічною риторикою та пояснюються етнічними протиріччями між кримськотатарським та російськомовним населенням республіки.

Розвитку конфліктів навколо права власності в Криму сприяє недосконалість законодавства, інституціональної структури, а у багатьох випадках грубе порушення чинного законодавства, яке регламентує права власності та забезпечує економічні права людини.

Ситуаційний аналіз конфліктів доводить, що протиріччя, які виникають навколо права власності у мультиетнічних суспільствах, у багатьох випадках виглядають та пояснюються як етнічні конфлікти. Не є виключенням і конфлікти в Криму.

Етнічність є зрозумілим аргументом, який обґрунтовує право доступу певних груп до ресурсів та необхідність виключення інших. Етнічний капітал є ресурсом для політичної мобілізації мас та фактором посилення впливу на них.

Наприклад, в конфліктах навколо права власності на землю в АР Крим мобілізація протестних груп кримськотатарського населення відбувається під етнічними/релігійними гаслами; практикуються акції протесту, безладдя, залучення міжнародних правозахисних

організацій до перемов з владою. Але навіть якщо вимоги цієї групи населення іноді задовольняються, стратегія селективного застосування норм права не вирішує ситуацію, і, навпаки, сприяє посиленню образи інших груп населення, права яких порушуються, а вимоги не задовольняються.

Розвиток конфлікту, який виникає навколо спірного трактування права власності, тобто, є економічним за суттю, але виражається у закликах до етнічної спільності та підтримці групового інтересу, може бути представлений у вигляді моделі, як це зображено на рисунку 3.

На макрорівні індивідууми є агрегованими у групи, які часто розглядаються та діють якби вони мали спільні антропологічні якості: вони приймають рішення про участь у конфлікті та діють як унітарні гравці. Але розглядати групу як унітарного гравця, досліджуючи мотивацію щодо участі в конфлікті, буде не зовсім вірно також. Цей підхід не підтверджується результатами емпіричних досліджень, які свідчать, що групи, включаючи етнічні групи, є поділеними, внутрішньо-груповою динаміка та організаційна культура впливає на сприйняття цінностей, а рішення про участь у конфлікті приймається індивідуально на основі порівняння витрат, альтернативних можливостей та можливостей виграшу.

Тому більш вірним є вивчення та розуміння механізмів, які працюють на мікрорівні політичної економії конфлікту.

Аналіз ситуацій доводить, що для учасників кримськотатарської громади доступ до ресурсів та право власності на них забезпечується та регулюється за допомогою системи клієнтели, яка організована навколо етнічних центрів. Етнічний капітал – можливості доступу індивідуумів до політичних та релігійних лідерів груп, сприяє укріпленню зв'язків між членами громади та сприяє дистрибуції прибутків від участі в конфліктах за право власності на ресурси.

Очевидність прибутковості самозахоплення як виду діяльності призводить до комерціалізації конфліктів. Ініціатори протестів наймають демонстрантів та пікетувальників для отримання права власності на землю з наступним її продажем. Значна частина землі, отриманої внаслідок баталій, йде на вторинний ринок.

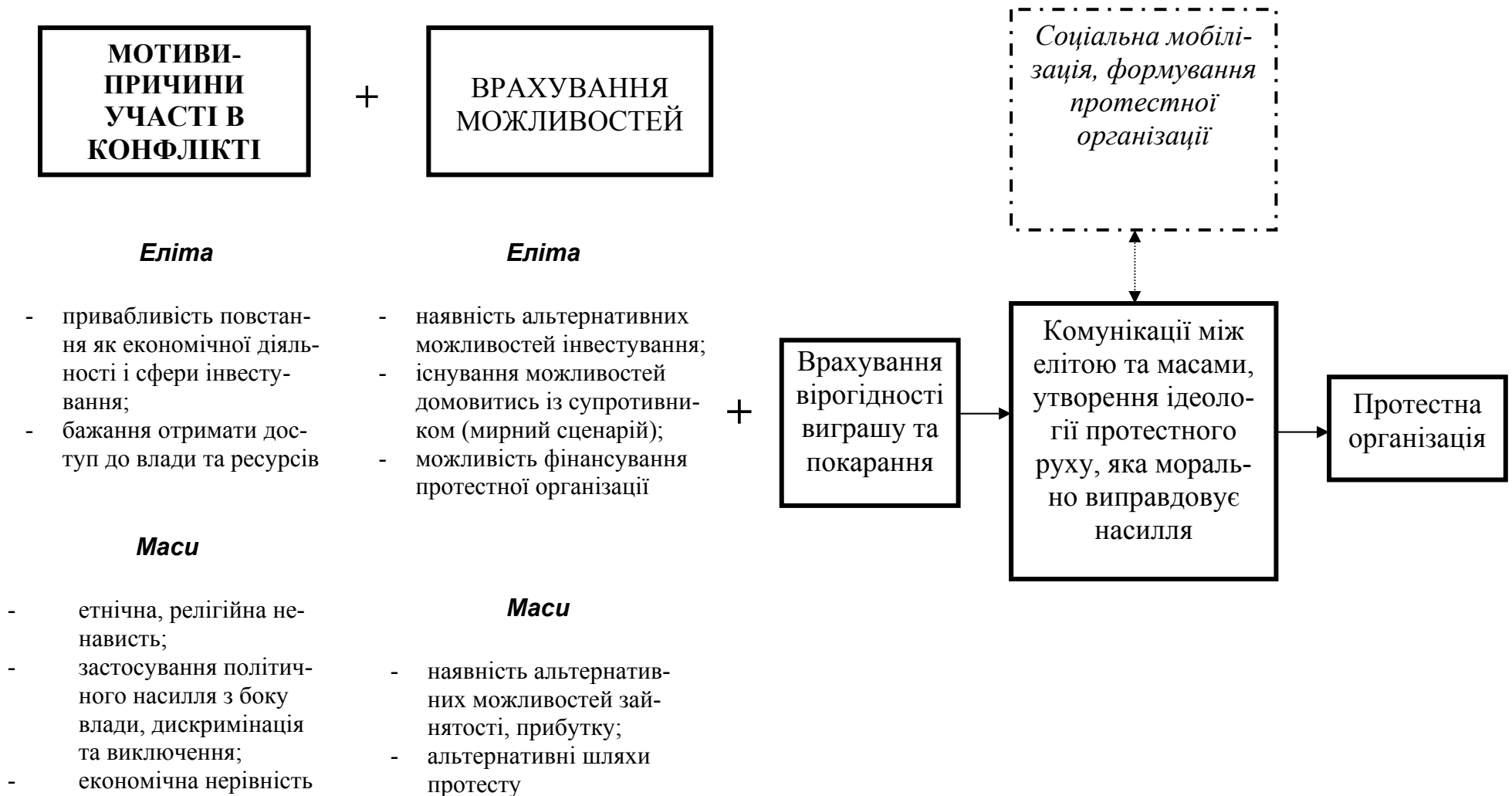

Рис. 3. Схематичне зображення синтетичного підходу до пояснення мотивації протестної поведінки і прийняття рішення щодо участі в конфлікті

Ці спостереження підкреслюють необхідність розуміння зв'язків між раціональними та емоційними мотивами та механізмів, за допомогою яких вони укладаються в етнічні клієнтські мережі. З одного боку, є проблеми виключення груп населення (не обов'язково кримськотатарського) з процесів розподілу власності і образу, яка виникає внаслідок цього. З іншого, підприємці від конфлікту використовують етнічні мережі для підсилення серед членів групи відчуття дискримінації, нерівності та виключення. Подібне сплетіння раціональної та емоційної мотивації породжує різні форми насилля у боротьбі за владу – від організованих протестів та економічних злочинів до більш індивідуальних форм боротьби.

Але про чію жадібність та образу йде мова? Пересічні громадяни можуть також розроблювати індивідуальні раціональні стратегії для отримання доступу до ресурсів. З іншого боку, коли колективне відчуття дискримінації та образи є політично значущим, воно розподіляє громаду на друзів та ворогів на локальному рівні та примушує членів громади до ірраціональних вчинків.

Оскільки люди не відчують змін у правилах отримання доступу до ресурсів в Україні та впевнюються, що закони не діють, а право власності добувається та захищається лише їхньою власною силою, вони становляться дуже підозрілими до інститутів держави та не сприймають її владу як легітимну.

Інституційні механізми, які регулюють права власності на різних рівнях держави, індивідуальна та групова оцінка легітимності інститутів держави в питаннях визначення правил отримання доступу до ресурсів, забезпечення права власності та вирішення конфліктних питань, є серцевиною механізмів запобігання конфліктам в Україні.

Ернандо де Сото, один з видатних економістів епохи, написав: «Власність, якщо вона не папірець, а дійсний механізм, забезпечує

майже всі необхідні рушійні сили ринкової економіки. Власність спричинює рух системи, роблячи людей відповідальними, забезпечуючи трансакції, а також всі механізми, необхідні для роботи монетарної та банківської системи» [9]. Разом із визначенням права власності індивідуум стає учасником виробничого циклу, який утворює прибуток та сприяє економічному зростанню нації та підвищенню стандартів життя, що в кінці кінців утворює стратегічне підґрунтя для миру та стабільності.

Література

1. Collier, Paul (2003) *Breaking the Conflict Trap: Civil War and Development Policy*. World Bank Publications
2. Price, Richard (2004) *United Nations and Global Security*. Palgrave Macmillan
3. Kalvas, S. (2006) *The Logic of Violence in Civil war*. Cambridge: Cambridge University Press
4. Gigerenzer, G. (2008) *Rationality for Mortals: How People Cope with Uncertainty*. Oxford University Press
5. Kaufman, S. J. (2001) *Modern Hatreds: The Symbolic Politics of Ethnic War*. Ithaka, NY: Cornell University Press
6. Frances Stewart (Ed.) (2008) *Horizontal Inequalities and Conflict*. Palgrave Macmillan
7. Ballentine, K. and Sherman J., eds. (2003) *The Political Economy of Armed Conflict: Beyond Greed and Grievance*. Boulder, CO: Lynne Reiner
8. Джерело Інтернет: International Property Index, 2009 Report. www.internationalpropertyindex.org
9. Hernando de Soto (2000) *The Mystery of Capital: Why Capital Triumphs in the West and Fails Everywhere Else*. Basic Books, New York

Статья поступила в редакцию 25.05.2009